

3-2-2000

De Oudenhof te Oegstgeest: functie en ouderdom

25.11.1999 bracht SOB Research, Instituut voor Archeologisch en Aardkundig Onderzoek te Heinenoord aan het College van Burgemeester en Wethouders van Oegstgeest een z.g. Tussenrapportage uit, gewijd aan archeologisch onderzoek aan "Kasteel de Ouden Hof, Oegstgeest".¹⁾ Daarbij werd uitgegaan van het gegeven dat de drie concentrische aarden wallen, met omringende grachten, tezamen een burcht hebben uitgemaakt. Ze zijn op meerdere luchtfoto's van vóór 1960 te zien, o.a. uit 1938,²⁾ 1940,³⁾ 1945⁴⁾ en 1954.⁵⁾

De diameter van het binnenste deel bedroeg ca 40 meter.⁶⁾ De diameter aan de buitenkant van het complex bedroeg een respectabele 135-150 meter.

In het voetspoor van Braat is ook SOB Research van mening dat het om een kasteelterrein gaat van vroegmiddeleeuwse oorsprong, waarschijnlijk uit de 9de/10de eeuw.⁷⁾ SOB Research concludeerde "...ondanks de in het verleden toegebrachte schade is Kasteel de Ouden Hof nog altijd een behoudenswaardig archeologisch monument. Bij alle inrichtingsplannen voor deze locatie zal hiermee dan ook rekening moeten worden gehouden."⁸⁾

Braat voerde ter ondersteuning van zijn kasteel-these aan, dat uit de vroege Middeleeuwen meerdere ronde kasteelterreinen bekend zijn.⁹⁾ Hij noemde de Wassenaarse burcht, met een totale diameter van 53 meter en een diameter van het centrale deel van 28 meter,¹⁰⁾ Leiden met een totale diameter van 70 meter en een diameter van het centrale deel van 32 meter,¹¹⁾ Oostvoorne met een diameter van het centrale deel van 35-40 meter¹²⁾ en Kasteel Oud-Teylingen in Warmond,¹³⁾ met een bescheiden diameter van het centrale terrein van 27.5 meter.

Nu kan de drievoudige omwalling van de Ouden Hof incidenteel inderdaad wel een militaire functie hebben vervuld, maar er is mogelijk meer aan de hand. Nergens wordt in verband met de Oegstgeester Ouden Hof gesproken van een burcht of een kasteel, maar altijd van een hof, een woord dat in zijn oorspronkelijke zin omheining, omheinde ruimte of omheinde plaats betekende.¹⁴⁾

Trouwens, wanneer de verdedigers van de buitenste ring deze onder druk van een vijandelijke aanval zouden moeten opgeven, dan moesten zij zich dwars door de gracht heen terugtrekken op de tweede wal: bepaald geen sinecure en militair gezien onhandig.

Ten tweede staat op de oudste kaart van "Oestgeest" (sic) die de landmeter Jacob Coenen omstreeks 1550 maakte¹⁵⁾ (afb.1) op een afstand

van naar schatting 160 meter ten west-zuid-westen van het midden van de Ouden Hof (zonder bijschrift overigens), die als een met bomen begroeide ronde heuvel is weergegeven, een geïsoleerde boom getekend met de benaming "den heiliche eyk." Deze toen ongetwijfeld markante en waarschijnlijk zeer oude boom staat op de kaart van Coenen niet op hetzelfde perceel als de Ouden Hof (gemekt met VIII), maar wel op een eveneens met gele wassing aangegeven perceel (gemerkt met IX) dat dus evenals het perceel van de Ouden Hof aan de Heer van Wassenaar toebehoorde. Diens bezit in Oegstgeest had in 1544 -dus net vóór de kaart van Jacob Coenen- een oppervlakte van 40 morgen, dus ongeveer 34 hectare.

Op de kaart door Jan Pietersz. Dou van de landerijen die in 1616 -na verwerving van de erfgenamen van de Van Wassenaers- door de Stad Leiden werden verkocht, is het gebied van de "Oude Hoff" nog met dezelfde grenzen aangegeven. Deze hebben tot in de 20ste eeuw stand gehouden.¹⁶⁾ De Heilige Eik komt op de kaart van Dou niet voor.

Nu is een dergelijke "heilige boom" vrijwel een unicum in Nederland. J. Schuyf vermeldt in haar overzicht van heidens Nederland deze boom niet,¹⁷⁾ maar dat komt ongetwijfeld doordat hij al zolang geleden -eind 16de eeuw?- het loodje gelegd heeft.

In vóórchristelijke tijden werden vrijstaande eiken bijzonder vereerd. Van Bonifatius (overleden 754) werd bericht dat hij in Geismar in Duitsland de heilige eik liet vellen die aan de Germaanse dondergod Thor was gewijd.¹⁸⁾ De Germanen hebben veel ontleend aan de Kelten, bij wie de dondergod bekend stond onder de naam Taranis, afgeleid van het keltische woord taran = donder.¹⁹⁾

Bij de Germanen was Thor niet alleen de heerser over donder^{en} bliksem, regen en wind, maar ook de god van het gewas op het veld, en van het huwelijk. Schippers die aan hem een offer brachten hoopten aldoende een gunstige wind te verkrijgen.²⁰⁾ Thor is ook de bescherm^{er} van de (Germaanse) krijgsman.²¹⁾ Hij was dus een wel zeer machtige god.

Nu wijkt de Oegstgeester Ouden Hof af van alle andere complexen in Nederland met een ringvormige omwalling in die zin dat het om drie cirkelvormige constructies gaat. Als men uitgaat van een koppeling van het drievoudige ringvormig complex met de heilige eik, en van een direct verband van die eik met Thor, dan zou men bij die drie ringen kunnen denken aan een heiligdom gewijd aan een triade van drie goden, waarvan Thor er één zou zijn.

De 11de eeuwse schrijver Adam van Bremen gaf aan dat in de -ook opgegraven- tempel in Uppsala (Zweden) drie godenbeelden stonden: Thor in het midden, met aan weerskanten Wodan (o.a. de god van de doden) en Fricco.²²⁾ In de Germaanse wereld kwamen ook andere combinaties met drie goden voor, o.m. Thor met Thorgerór Holgabrudor en Irpa.

Maar dit is schaatsen op glad ijs, en het is goed mogelijk dat het complex Ouden Hof/Heilige Eik alleen op Thor betrekking had, waarbij kan worden aangetekend dat het getal drie voor de Germanen van grote betekenis was, veelal in symbolische zin. Het kan ook zijn dat het Oegstgeester complex niet een heiligdom in engere zin is geweest, maar een verzamelplaats, een vergaderplaats, die onder de bescherming van Thor stond.

SOB Research heeft niet alleen 15 boringen gedaan, verspreid over een flink deel van de voormalige Ouden Hof, maar ook een slootkanten onderzoek verricht bij de vijver naast de Oudenhof Molen. Ook op de vijverbodem werd enig scherfmateriaal aangetroffen.²³⁾ In een toelichting die onderzoeker J. Ras mij op 10.01.2000 gaf, legde hij uit dat het ging om drie scherven van inheems aardewerk, ofwel uit de Late IJzertijd (dus nog vóór de komst van de Romeinen) ofwel uit de Romeinse tijd (1ste of 2de eeuw na Christus). Het leek hem niet waarschijnlijk dat de scherven van elders zouden zijn aangevoerd.

Oegstgeest ligt ten noorden van de (Oude) Rijn, die in deze streek de Romeinse limes of grens vormde. Of de autochtone bevolking ten tijde van de bouw van de Ouden Hof Germaans was of Keltisch is niet met zekerheid vast te stellen. Indien Germaans wellicht Friezen of Bataven (maar de laatste waren mogelijk van Keltische afkomst) of Ing(ui)aeuonen, een stammenverband door Tacitus gelocaliseerd aan de oevers van de Noordzee.²⁴⁾ Indien Keltisch kunnen ze behoord hebben tot de Treveri of tot de Kanninefaten. Onze kennis van deze stammen is echter erg onvolledig.

In Nederland komt naar mijn mening geen complex voor dat vergelijkbaar is met de Ouden Hof. In Duitsland is de z.g. Goloring, in het Koberner Woud tussen Koblenz en Mayen in de Eifel, enigszins verwant (afb.2) Deze heeft een ringvormig verhoogd middenterrein met een diameter van zo'n 90 meter. In het midden daarvan heeft een houten paal bestaan van ca 50 cm in doorsnee, die mogelijk ruim 10 meter hoog is geweest. Het is niet bekend van welke hooutsoort hij is geweest.

Om dit geheel bevond zich nog een tweede ringvormige aarden wal met daarbinnen een greppel. De diameter van de buitenring bedroeg ca 190 meter. Dit was stellig een Keltisch complex.²⁵⁾ De Goloring dateert mogelijk uit de Late Hallstatt periode, uit de 6de eeuw vóór Christus, en is volgens Powell misschien een "tribal assembly place" geweest. Opgraver Röder wees er al op dat het complex totaal ongeschikt was als verdedigingswerk.²⁶⁾ Er zijn aanwijzingen dat er elders in het Duitse Rijnland vergelijkbare complexen zijn geweest.

De meeste verwantschap met de Ouden Hof vertoont wel de koninklijke vergaderplaats te Tara in Ierland.²⁷⁾ (afb.3). Een aarden omwalling, die i.v.m. de vorm van de heuvel waaruit hij oprijst, niet helemaal rond is, maar ook niet een ovaal genoemd kan worden, herbergt twee veel kleinere cirkelvormige aanleggen die elkaar raken en als het ware een liggende 8 vormen. Er is Romeins aardewerk gevonden uit de periode 0-300 na Christus.

Een aantal Keltologen meent dat Ierland zijn Keltische bevolking dankt aan een golf van immigranten, via Schotland uit het Nederrijnse gekomen.²⁸⁾ Het lijkt niet onmogelijk dat de Ouden Hof een schakel in deze keten is geweest. Deze schakel zou dan zowel chronologisch als geografisch als morfologisch liggen tussen de Duitse Goloring van de 6de eeuw vóór Christus en het Ierse Tara uit de Romeinse tijd. In dat geval zou de Ouden Hof tussen 200 vóór Christus en 200 na Christus aangelegd zijn.

Fockema Andreae heeft al in 1935 gewezen op de hoge leeftijd van de Ouden Hof.²⁹⁾ Tot in de 16de eeuw genoot het perceel waarop de Ouden Hof ligt vrijdom van alle lasten, ook waterschapslasten. Ook in de voorchristelijke tijd moet z.i. de Ouden Hof niet alleen een politieke en economische, maar ook culturele en maatschappelijke rol gespeeld hebben.

Dat Heilige Eik en Ouden Hof in 1550 nog herkenbaar genoeg waren om met schetsjes op de kaart gezet te worden, kan m.i. erop wijzen dat ook in de Late Middeleeuwen aan de Ouden Hof een functie werd toegerekend van vergaderplaats. Mogelijk werd er recht gesproken, hetzij in de open lucht, hetzij in een uit kloostermoppen opgetrokken gebouw. Wellicht kan men denken aan de functie van gerechtshof.³⁰⁾

Hier zou eventueel de vergadering van het waterschapsbestuur, de "ambacht Oegstgeest" genaamd, hebben kunnen plaatsvinden. Dit ambacht

was belast met de zorg voor de waterhuishouding van Oegstgeest, en ressorteerde onder het Hoogheemraadschap van Rijnland.³¹⁾ Het bestond uit zeven kroosheemraden (benoemd door de schout, i.c. de Heer van Wassenaar) en twee ambachtsbewaarders (door de ingelanden gekozen), alles onder de leiding van de schout zelf. Fockema Andreae wees ook op de belangrijke dag dat de kerkrekening van het Groene Kerkje werd gehoord en gesloten:³²⁾ "Het hele dorp nam aan deze publieke zaak bij uitstek deel; ... De zaken werden besloten met een buurmaal à tien stuivers per echtpaar". In 1499 namen 22 echtparen en 13 "onverzelden" daaraan deel: slechts 3 paren lieten verstek gaan. Meer huishoudens had Oegstgeest toen niet. Zouden deze -of dergelijke- activiteiten de verklaring kunnen zijn voor de drinkkannetjes uit de 13de en 14de eeuw die in 1940 door Braat werden gevonden?³³⁾

Braat heeft ook een aantal kloostermoppen aangetroffen, zonder verbanden fundering, die mogelijk behoord hebben tot een gebouw dat aan het eind van de 13de eeuw neergezet is op het middenterrein. Hoelang dit overeind gebleven is valt moeilijk vast te stellen. Op de schets van de Ouden Hof die Jacob Coenen in 1550 tekende zijn alleen bomen te zien, en geen bouwwerk. (afb.1)

Resumerend: de Ouden Hof lijkt mogelijk veel vroeger aangelegd te zijn dan in de 9de/10de eeuw, want het is niet goed denkbaar dat nog rond het jaar 900 in het reeds 700-800 gekerstende Rijnland een heilige eik zou zijn geplant. Misschien stond hij er al ten tijde van Willibrord (overleden 739), hem aldus een aanleiding gevend om op de veel hoger gelegen strandwal van de Haarlemmerstraatweg zijn Kerkwerf te stichten. Maar dat het kerkje door Willibrord zelf is gesticht staat allerminst vast.³⁴⁾

Het lijkt mij bepaald niet onmogelijk dat Ouden Hof en Heilige Eik tussen 200 vóór Christus en 200 na Christus tot stand zijn gekomen, mogelijk als een heiligdom, maar waarschijnlijker als vergaderplaats onder de speciale bescherming van de Keltische god Taranis of de Germaanse god Thor.

Helaas zijn veel van de boven aangevoerde argumenten onbewijsbaar, hypothetisch, en soms mogelijk tamelijk speculatief van aard, maar het lijkt mij dringend geboden dat er met de uiterste terughoudendheid met

het complex de Ouden Hof wordt omgegaan. Ideaal zou zijn niets te ondernemen, en zeker niet de Irislaan in oostelijke richting te verleggen o.i.d.

Een aanvullend archeologisch onderzoek dient plaats te vinden, ook naar de mening van SOB Research.

Wat er ook gebeurt -of niet gebeurt- het lijkt mij aanbevelenswaard om het verloop van wallen en grachten van de Ouden Hof in het Irispark en in het wegdek en trottoirs van de Irislaan en de Lange Voort aan te geven.³⁵⁾ Misschien zou een goede landschapsarchitect hierbij een rol kunnen spelen.

Oegstgeest, 3 februari 2000

Drs M.L. Wurfbain

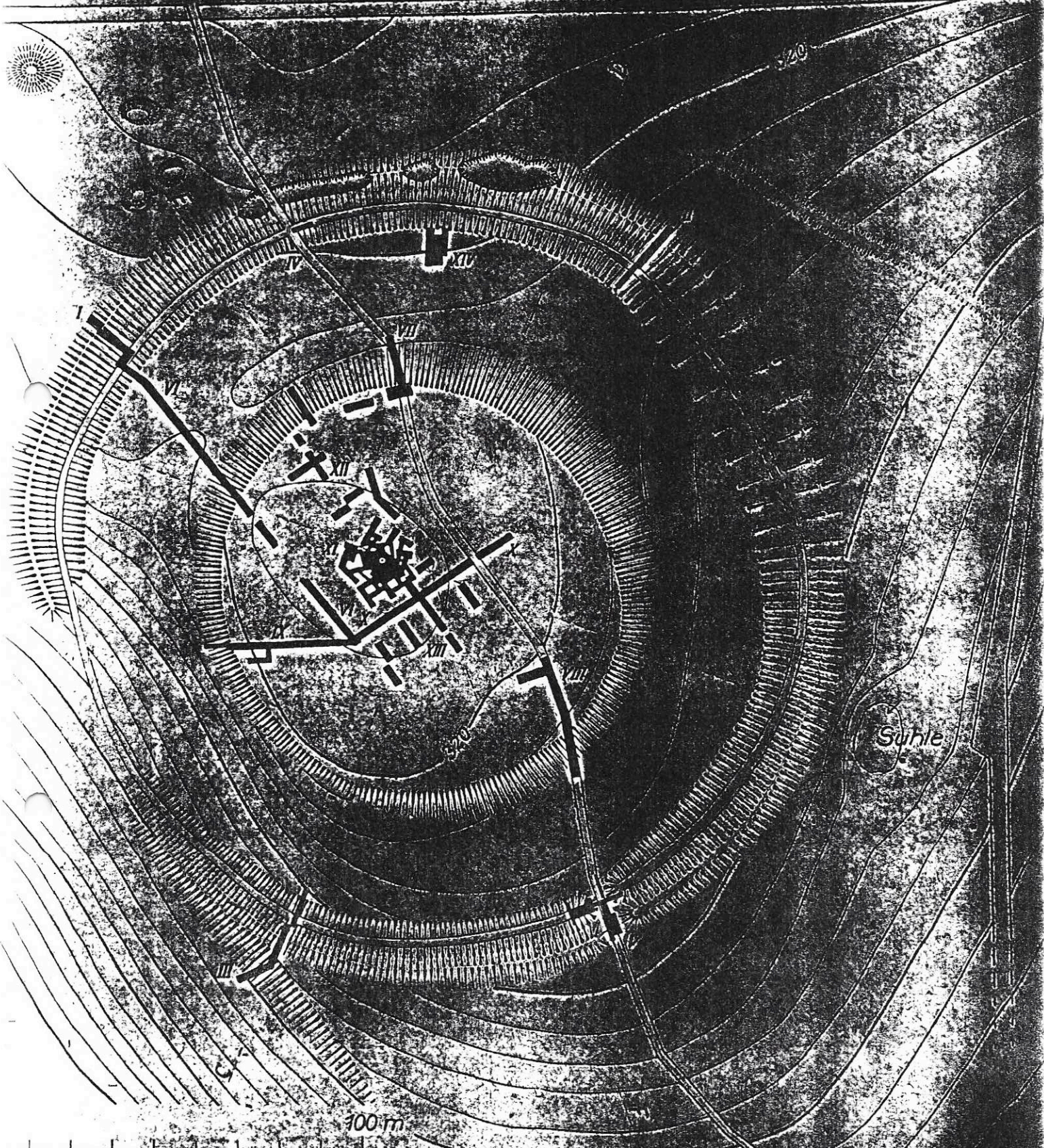
Noten bij De Oudenhof te Oegstgeest: functie en ouderdom

- 1) Archeologisch Onderzoek Kasteel de Ouden Hof, Oegstgeest: Tussenrapportage, Heinenoord 25.11.1999
- 2) SOB 1999 (zie noot¹), p.7 afb.4 en p.16 afb.9
- 3) W.C. Braat, "De Ouden-Hof te Oegstgeest", Leids Jaarboekje 33 (1941), afb. t.o. p.96
- 4) SOB 1999 (zie noot¹), p.17 afb.10
- 5) In de handel gebracht door Robas b.v.
- 6) Braat vermeldde echter abusievelijk dat de doorsnede slechts de helft bedroeg; Braat 1941 (zie noot³), p.97
- 7) SOB 1999 (zie noot¹), p.29
- 8) SOB 1999 (zie noot¹), p.30
- 9) Braat 1941 (zie noot³), p.98
- 10) W.A. Beelaerts, "De Burg te Wassenaar", Leids Jaarboekje 15 (1918), p.11-15
- 11) J.G.N. Renaud, De Leidse Burcht, Deel XX uit de serie "Nederlandse Kastelen", z.p. 1974
- 12) E. van Ginkel & K. Steehouwer, ANWB Archeologieboek Nederland, Den Haag 1998, afb. p.110 en p.116
- 13) S.J. Fockema Andreae, J.G.N. Renaud, E. Pelinck, Kastelen, Ridderhofsteden en Buitenplaatsen in Rijnland, Leiden 1952, p.79 en afb.44-48
- 14) E. Verwijs & J. Verdam, Middelnederlandsch Woordenboek III, Den Haag 1894, kol.489
- 15) Leiden, Gemeentearchief, PV no.80500
- 16) C. de Glopper-Zuijderland, in: Vereniging Oud Oegstgeest presenteert: halfjaarlijkse periodiek van de Vereniging Oud Oegstgeest 11 (1999), nr.1 p.4

- 17) J. Schuyf, Heidens Nederland: Zichtbare overblijfselen van een niet-christelijk verleden, Utrecht 1995, p.59; s.v. Heilige bomen
- 18) J. de Vries, Altgermanische Religionsgeschichte, Berliin 1956², par.249; De Vries wijst ook op het in de tijd van de Vikingen -ca 1000- in Dublin aan Thor gewijde eikenbos (par.427)
- 19) M. Green, The Gods of the Celts, Thrupp Stroud 1993³, p.66 v.
- 20) De Vries 1956 (zie noot¹⁸), par.439, die zich hierbij beroept op de schrijver Adam van Bremen (vóór 1045-ca 1076), Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Ponteficum, IV, 26
- 21) De Vries 1956 (zie noot¹⁸), par.442
- 22) De Vries 1956 (zie noot¹⁸), par.270; vgl. H.R.E. Davidson, Gods and Myths of Northern Europe, Harmondsworth 1975, p.140 v.
- 23) SOB 1999 (zie noot¹), p.26
- 24) Tacitus, Germania, cap.2
- 25) T.G.A. Powell, The Celts, Londen 1958, p.143; vgl. J. Röder, "Der Goloring", Bonner Jahrbücher 148 (1948), p.81-132
- 26) Röder 1948 (zie noot²⁵), p.83 v.
- 27) Powell 1958 (zie noot²⁵), p.144 en 275 met afb.78; ik heb het opgravingsverslag niet kunnen raadplegen van S.P. ÓRíordáin, Tara: The Monuments on the Hill, Dundalk 1954
- 28) Powell 1958 (zie noot²⁵), p.59 & 144 l.v.
- 29) S.J. Fockema Andreae, "Middeleeuws Oegstgeest", Tijdschrift voor Geschiedenis 50 (1935), p.259
- 30) Verwijs & Verdam 1894 (zie noot¹⁴), kol.494
- 31) Fockema Andreae 1935 (zie noot²⁹), p.270
- 32) Fockema Andreae 1935 (zie noot²⁹), p.271
- 33) Braat 1940 (zie noot³), afb.2 t.o. p.97

34) P.P.V. van Moorsel, Willibroed en Bonifatius, Bussum 1968, p.48

35) SOB 1999 (zie noot¹), afb.15

des Goloring mit Einzeichnung der Ausgrabungsschnitte. Maßstab 1:1500.

De Goloring, opgraving's platte grond door J. Röder in Bonner Jahrbücher 148, (1998) Inzward de Sleumer

CI

an
re-
nd
he
cal
ng
he
ty
us
ed
in
ce
pt
l
ll
n
n

Tara, aarden omwallingen, afb. uit
T.G.E. Pwell, The Celts, 1958

10 poot
 11 poot
 12 poot
 13 poot
 14 poot
 15 poot
 16 poot
 17 poot
 18 poot
 19 poot
 20 poot
 21 poot
 22 poot
 23 poot
 24 poot
 25 poot
 26 poot
 27 poot
 28 poot
 29 poot
 30 poot
 31 poot
 32 poot
 33 poot
 34 poot
 35 poot
 36 poot
 37 poot
 38 poot
 39 poot
 40 poot
 41 poot
 42 poot
 43 poot
 44 poot
 45 poot
 46 poot
 47 poot
 48 poot
 49 poot
 50 poot
 51 poot
 52 poot
 53 poot
 54 poot
 55 poot
 56 poot
 57 poot
 58 poot
 59 poot
 60 poot
 61 poot
 62 poot
 63 poot
 64 poot
 65 poot
 66 poot
 67 poot
 68 poot
 69 poot
 70 poot
 71 poot
 72 poot
 73 poot
 74 poot
 75 poot
 76 poot
 77 poot
 78 poot
 79 poot
 80 poot
 81 poot
 82 poot
 83 poot
 84 poot
 85 poot
 86 poot
 87 poot
 88 poot
 89 poot
 90 poot
 91 poot
 92 poot
 93 poot
 94 poot
 95 poot
 96 poot
 97 poot
 98 poot
 99 poot
 100 poot

by my hand
 van Duffel
 van der
 10 20 30 40 50 60
 by my hand van Duffel
 van der

10 poot
 11 poot
 12 poot
 13 poot
 14 poot
 15 poot
 16 poot
 17 poot
 18 poot
 19 poot
 20 poot
 21 poot
 22 poot
 23 poot
 24 poot
 25 poot
 26 poot
 27 poot
 28 poot
 29 poot
 30 poot
 31 poot
 32 poot
 33 poot
 34 poot
 35 poot
 36 poot
 37 poot
 38 poot
 39 poot
 40 poot
 41 poot
 42 poot
 43 poot
 44 poot
 45 poot
 46 poot
 47 poot
 48 poot
 49 poot
 50 poot
 51 poot
 52 poot
 53 poot
 54 poot
 55 poot
 56 poot
 57 poot
 58 poot
 59 poot
 60 poot
 61 poot
 62 poot
 63 poot
 64 poot
 65 poot
 66 poot
 67 poot
 68 poot
 69 poot
 70 poot
 71 poot
 72 poot
 73 poot
 74 poot
 75 poot
 76 poot
 77 poot
 78 poot
 79 poot
 80 poot
 81 poot
 82 poot
 83 poot
 84 poot
 85 poot
 86 poot
 87 poot
 88 poot
 89 poot
 90 poot
 91 poot
 92 poot
 93 poot
 94 poot
 95 poot
 96 poot
 97 poot
 98 poot
 99 poot
 100 poot